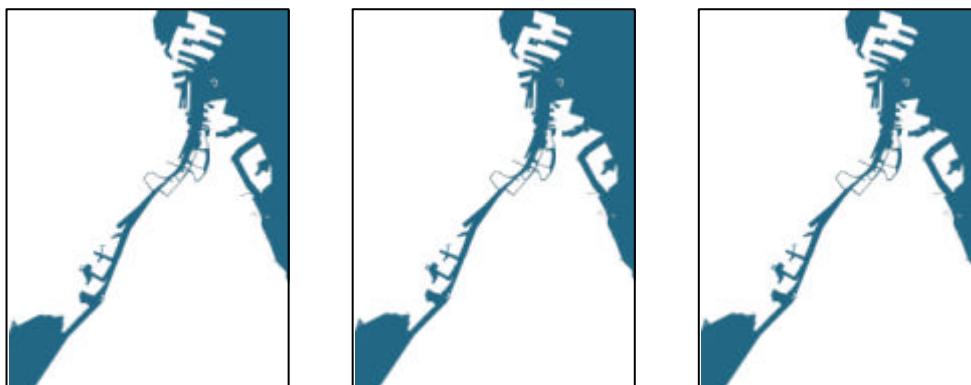

Kulturmiljøer i Københavns Havn - *et pilotprojekt*

af Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen

Indtil for ganske nylig var Københavns havn en aktiv industrizone midt i den danske hovedstad. Den tid er ved at være forbi - de industrielle aktiviteter flytter mod nord, og ind flytter servicevirksomheder og nye forventninger til havneområdet som en attraktiv byzone. De havnearealer, som nu fyldes med ny aktivitet, har haft betydning for masser af mennesker fra alle samfundsklasser. Pakhuse, sejlkubber, dokke og meget mere fortæller om livet i den havn, som var Danmarks vigtigste. Den havn som hovedstaden voksede op ved, hvor flåden lå, hvor storpolitik er blevet udspillet, hvor rigdomme er kommet ind fra de danske kolonier, hvor små sejlkubber er poppet op, hvor folk har levet, og hvor folk lever. Idéen med dette projekt er at beskrive en række af de kulturmiljøer langs Københavns havn, der er afgørende for forståelsen af det liv, der er en væsentlig del af Københavns historie.

Foto: Nicolai Carlberg 2000

Projektbeskrivelse

Følgende er et pilotprojekt udarbejdet for Kulturmiljørådet i Københavns og Frederiksberg kommuner. Projektet skal via en foreløbig beskrivelse af en række kulturmiljøer i Københavns havn foreslået af Kulturmiljørådet påpege potentialet i at arbejde videre med urbane kulturmiljøer i og omkring havnen.

Københavns havn er interessant netop nu på grund af de grundlæggende strukturforandringer, som præger området. Den havnerelaterede industri flyttes til Nordhavnen og Prøvestenen, hvor der udbygges i overensstemmelse med kravene om større dybdegang i havnebassinene. Dette fører til en funktionstømning af betydelige arealer i specielt den sydlige del af havnen og åbner derfor op for fornyet anvendelse af disse områder. Københavns Kommune og Københavns Havn har i tillæg til flere private grundejere udarbejdet forskellige helhedsplaner for områderne¹, og de giver samlet et indtryk af, at områderne for fremtiden skal anvendes til en blanding af serviceerhverv, boliger og kulturinstitutioner. Investorerne finder områderne interessante, og udviklingen er derfor i fuld gang, hvilket især Kalvebod Brygge vidner om. I denne proces er det væsentligt at overveje, om man ønsker at bevare kulturmiljøer, som på forskellig vis vidner om de mange funktioner og former for liv, som havnen igennem tiderne har dannet ramme om, hvad enten der er tale om tung industri eller små bådeklubber.

Nærværende pilotprojekt beskriver kort forskellige typer af kulturmiljøer i og omkring havnen og antyder de mere principielle problemstillinger vedrørende bevaringen af disse kulturmiljøer.

Før selve beskrivelserne har vi valgt at indføje to indledende afsnit. Det første afsnit er en foreløbig kategorisering af nogle af de forskellige aktører og deres holdninger til havnen, der er blevet synlige i vores arbejde med nærværende projekt. Andet afsnit er en udredning af, hvorledes vi anvender begrebet kulturmiljø, hvilket lægger op til beskrivelserne af de enkelte kulturmiljøer. Afslutningsvis perspektiveres kort i forhold til mulighederne for et videre arbejde med urbane kulturmiljøer i Københavns havn.

¹ Dette drejer sig om Plan - Vision 2010 (Københavns Havn 1999), Helhedsplan for Refshaleøen (Refshaleøens Ejendomsselskab A/S 1999), samt helhedsplanen udviklet for Københavns Kommune og Københavns Havn af Henning Larsen og to hollandske arkitekter.

Pilotprojektet er udarbejdet på baggrund af besigtigelser i områderne, en række interviews, samt lokal- og kommuneplaner, helhedsplaner og anden relevant litteratur.

Aktører i havnen

Københavns havn rummer et væld af aktører. Det være sig institutioner, virksomheder, foreninger eller enkeltpersoner. Alle har de deres specifikke ideer om, hvad Københavns havn er, hvem den er til for, og hvordan den skal se ud i fremtiden.

Det samme gælder for de enkelte kulturmiljøer. For nogle skal havnekajen være et trygt sted for børnene, og for andre er den en effektiv arbejdsplads. For at gøre det muligt at danne sig et foreløbigt overblik over de mange særinteresser, som præger havnen og dens udvikling, har vi indledningsvis opdelt dem i fire brede kategorier. Ikke alle aktører vil passe ind i en af kategorierne, mens andre vil høre hjemme i flere af dem på samme tid.

Tilflytterne

Tilflytterne er dem, der skal befolke de nyligt anlagte eller projekterede bolig- og erhvervsområder. Det vil sige både virksomheder, som lejer sig ind i de nye kontorhuse, og børnefamilier, som vælger at bo i de nye kanalhuse. Kommunens og Københavns Havns vision er, at ansatte i de nye serviceerhverv ved havnen skal have mulighed for at flytte fra byens omegne til nyopførte boligkomplekser langs havnen - tæt på jobbet. Tilflytterne karakteriseres ved ikke at være direkte afhængige af de fysiske faciliteter i havnen - vand, kaj og moleanlæg - men betragter overvejende havnen på samme måde som de rekreative grønne arealer, de er flyttet fra:

- Tilflytterne vil have en smuk og en stille havn - en havn som kan nydes og vises frem.
- Som beboere ser tilflytterne havnekajen som deres have. Havnen har med fritid og afslapning at gøre. Det skal være trygt for børnene at færdes der.
- Som virksomhedsejere kan tilflytterne godt lide det image, som havnen kan give servicevirksomheden. Et image som gennem nærheden til vandet udstråler (re)kreativitet og humanitet.
- Tilflytterne vil gerne have en livfuld havn, men aktiviteterne skal helst være kortvarige og frem for alt ikke støjende og forurenende
- Tilflytterne ser det som attraktivt at bo og arbejde i første parket til vandet - havnen er forbundet med prestige og herlighedsværdi.

De mange forskellige aktører bruger havnen på radikalt forskellige måder - her visualiseret ved kontrasten mellem Ericssons modernistiske kontorbygning og sluseområdets klondikemiljø.
Foto: Nicolai Carlberg 2000

Forvalterne

Forvalteren repræsenterer overordnet den statslige og kommunale praksis i havnen. Det er en bred kategori, som omfatter både embedsmænd og politikere. De arbejder alle med vidt forskellige delmål, men tilsammen adskiller forvalterne sig principielt fra de andre kategorier ved ideelt set at skulle varetage eller forvalte *almenhedens* interesser – herunder også bevaringsinteresser.

- Forvalterne ser havnen som væsentlig og meget værdifuld for byen. Forvalterne ser for tiden nogle enestående muligheder for at planlægge de nye bydele i hjertet af København. Bydele som skal være fulde af liv - men vel at mærke et andet liv end det tidligere industrielle liv.
- Forvalterne af havnen skal tilgodese så mange som muligt. Der skal både være et differentieret boligtilbud, være kulturelle og rekreative tilbud til byens borgere samtidigt med, at havnen skal være interessant for investorerne.
- Forvalterne må tage sig af den overordnede og langsigtede planlægning. Forvalterne må sikre at havnen forbliver et væsentligt økonomisk aktiv, at havnen indpasses i den langsigtede infrastrukturelle udvikling, og at havnen på sigt giver København det nødvendige internationale præg.
- Forvalterne opererer ikke kun i kommunen men også på lokalt eller nationalt niveau, hvorfor forvalterne til tider optræder langsigtet og strategisk og i andre tilfælde kortsigtet og populistisk.

Brugerne

Brugerne udgør ligeledes en bred og differentieret kategori. Brugerne adskiller sig fra de andre kategorier ved, at havnen og dens fysiske faciliteter (vand, kaj og moleanlæg) for brugeren indgår som et direkte element i måden at leve på, hvad enten det er som erhvervsfisker, lystsejler, kajakroer eller husbådsejer. Karakteristisk for brugerne er, at de – som tilflytterne - oftest lejer de faciliteter, som er nødvendige for deres aktiviteter.

- Brugerne ser havnen som grundlæggende for deres livsudfoldelse. De vil have en havn, som de kan udfolde deres aktiviteter i.
- De nuværende brugere af havnen giver ikke (som de tidligere industrier) noget væsentlig økonomisk afkast fra sig. Hvis brugerne derfor på nogen måde kan glæde andre aktører i havnen, er det i form af det liv deres aktiviteter medfører.
- For brugerne er aktiviteten vigtigere end udseendet og støjniveauet. Brugerne accepterer eksempelvis, at aktiviteterne i havnen kræver arbejde, som er forbundet med lyden fra kraner, motorer, værktøj med videre.

- Brugere føler sig afhængige af grundejerne og udtrykker bekymring for udviklingen i havnen. Dog er brugerne ofte indforståede med at flytte, under forudsætning af de kan fortsætte deres livspraksis på det nye sted.

Grundejerne

Grundejerne er en kategori som indbefatter de fleste offentlige, halvoffentlige og private grundejere.

- Grundejerne betragter basalt set havnen som investeringsobjekt og potentiel indtægtskilde. Grundejerne er derfor underlagt markedets logik om profitmaksimering.
- Grundejerne bekymrer sig ikke om den umiddelbare anvendelse af arealerne men om det økonomiske udbytte på længere sigt.
- Men kan grundejerne øge forrentningen af deres investeringer ved at sikre den rette anvendelse af deres områder, da vil grundejerne aktivt fremme en sådan udvikling.
- Grundejerne tænker langsigtet og strategisk. Grundejerne er derfor ofte afhængige af forvalterne, som via eksempelvis udvikling af infrastrukturen på længere sigt kan sikre grundejerne et økonomisk udbytte.

Som antydnet passer den enkelte aktør sjældent fuldstændigt ind i en af de groft skitserede kategorier. Eksempelvis er en væsentlig aktør i havnen - Københavns Havn - på samme tid *grundejer* og *forvalter*.

Arbejdet med at kortlægge de mange typer af aktører og deres specifikke ideer om havnen er således langt fra afsluttet. Men arbejdet rummer muligheden for at udrede væsentlige positioner i diskussionerne om havnen og dens kulturmiljøer, og dermed også muligheden for at være sig potentielle konflikter bevidst i forhold til den pågående forandringsproces.

I deres nuværende form er kategorierne blot et foreløbigt redskab til at forstå tilstedeværelsen af de ofte principielt forskellige opfattelser af havnen og dens kulturmiljøer. I forbindelse med de følgende beskrivelser af specifikke miljøer vil vi stedvis vende tilbage til disse kategorier.

Kulturmiljøer ved Københavns Havn

Et kulturmiljø...

Målet for dette pilotprojekt er som nævnt at beskrive en række kulturmiljøer i Københavns havn. Med kulturmiljø menes i denne sammenhæng, at et område udgør en form for helhed, som fortæller om væsentlige træk i lokalområdet, regionens eller nationens historie. Med andre ord kan et kulturmiljø ikke udgøres af et enkelt velbevaret hus, da der skal eksistere en velbevaret **helhed**, og samtidig er ikke alle kulturmiljøer bevaringsværdige, da de skal kunne fortælle en **væsentlig historie**.

I de næste to afsnit konkretiserer vi yderligere, hvorledes vi har anvendt begrebet *kulturmiljø*, og vi redegør for, hvad vi forstår ved væsentlige træk/ historier.

Levende vs. historiske kulturmiljøer

Med udgangspunkt i Kulturmiljørådets projektformulering har vi arbejdet med en analytisk skelnen mellem historiske og levende kulturmiljøer.

Et **historisk kulturmiljø** er et miljø, der via sin materielle fremtoning er et *dokument* over væsentlige træk ved samfundet og dets udvikling. Bygningerne, landskabet, infrastrukturen eller genstandene er blevet tømt for den oprindelige funktion, hvorfor den eventuelle nuværende brug af dem ikke længere formidler historien. Alligevel kan de enkelte dele i kulturmiljøet samlet set fortælle historien om den oprindelige brug, og det liv som udspillede sig.

Et **levende kulturmiljø** er derimod et miljø, som ikke er funktionstømt, og som via livet/ praksis i miljøet fortæller sin historie til dem, der kommer forbi. Når et levende kulturmiljø bliver aktuelt som bevaringsværdigt kulturmiljø, vil det være fordi miljøets eksistensbetingelser er ved at forsvinde, og den bevaringsværdige praksis dermed er truet. Vil man derfor sikre et levende kulturmiljø, må man gå ind og sikre de eksistensbetingelser, som et givent kulturmiljø lever under. Hvad disse eksistensbetingelser består i, varierer og afhænger af den praksis, som udfolder sig i de specifikke områder. Det er derfor hver gang nødvendigt at analysere de enkelte områder ud fra kvalitative metoder.

Væsentlige træk...

De aspekter ved havnen, som vi her definerer som væsentlige for beskrivelsen af havnens kulturmiljøer, er dem, som er centrale for forståelsen af det liv, som Københavns havn er og har været ramme om.

For byen København har havnen haft betydning på talrige måder. Det cirka 40 kilometer lange kaj anlæg har givet rum for lastning og losning af varer til og fra nær og fjern. Tung industri som skibsværfter, cement- og foderstofproducenter med behov for havnens infrastruktur har fundet de nødvendige faciliteter, og ind imellem har mindre virksomheder fundet vej til små ledige arealer. Også fiskerne har præget livet langs kajerne og med tiden har deres både fået følgeskab af især lystbåde og husbåde. For byens borgere har havnen altså været en arbejdsplads, et rekreativt område og for nogle en bolig.

For staten var havnen i mange år grundlæggende vigtig, fordi rigets hovedstad skulle forsvares og udvikles. Der blev bygget søforter, flåden havde base i havnen, der skulle inddrives told, og endelig havde kompagnierne med statsligt monopol deres pakhuse og kontorer i Københavns havn.

Selve rammerne for de mange aktiviteter i form af moler, kajer, sluse, broer etc., er gennem tiderne blevet skabt af staten, såvel som af byen og dens borgere. Senest er denne opgave blevet varetaget af Havnevæsenet (i dag Københavns Havn).

En liste over de aspekter ved havnens historie, som vi har valgt at trække frem, ser således ud:

Aspekt:

1. Havnen som rum for lastning og losning af varer
2. Havnen som rum for tung industri.
3. Erhvervsfiskeri
4. Fritidskultur – bådeklubber, haveforeninger, lystfiskere, folk som går tur, turister etc.
5. Husbåde

6. Flådebase og forsvarsværker
7. Toldvæsen
8. Handelskompagnier

9. Havnevæsen

Beskrivelse af kulturmiljøerne

Det følgende er en kort præsentation af de kulturmiljøer, vi har arbejdet med i pilotprojektet. De forskellige miljøer er ikke præsenteret med samme tyngde, hvilket primært skyldes pilotprojektets begrænsede rammer. De kun overfladisk behandlede områder er medtaget for at påpege bredden og mulighederne i et opfølgende projekt.

De udpegede kulturmiljøer er i det følgende alle behandlet efter samme struktur:

1. Først en generel **beskrivelse** af kulturmiljøet med fokus på den væsentlige historie som kulturmiljøet fortæller om havnen og de nævnte aspekter.
2. Dernæst en udredning af områdets status i forhold til **lokal og kommuneplaner**.
3. Dernæst en beskrivelse af **visionerne** for området, som den fremgår af diverse visionsplaner.
4. Afslutningsvis et afsnit, hvor vi søger at påpege nogle af de mere principielle spørgsmål, området rejser **som kulturmiljø betragtet** og ikke mindst som bevaringsværdigt kulturmiljø.

Område 1:

Bådehavns­gade syd for Sjællandsbroen.

Eksempel på et levende, ekspanderende, aktivt kulturmiljø i et forholdsvis afgrænset geografisk område. Området vidner dels om erhvervsfiskeri dels om rekreativ udnyttelse af havnen.

Beskrivelse

Syd for Sjællandsbroen og øst for Bådehavns­gade ligger Fiskerihavnen, der blev udgravet under 2. Verdenskrig og derefter befolket og bebygget hovedsageligt med erhvervsfiskeri for øje. Med tiden er området tillige blevet befolket af lystsejlere og motorbådsejere, men der er stadig ca. 10 fiskere, som lever af at røgte åleruser i Køge Bugt. Endelig benyttes ca. 15 af bådene som husbåde, og et enkelt kunstnerkollektiv holder også til i området. Hovedparten af de cirka 1000 mennesker, som alt i alt bruger dette område, benytter det dog rekreativt.

Fiskeriforeningen har brugsretten til enklaven af "redskabsskure", og det er nødvendigt at være medlem af foreningen for at leje et sådant. Mange af disse individuelle og ofte særprægede skure er udført i træ med beklædning af tagpap og stammer tilbage fra 1940'erne. Det hedder om skurene, at flere af dem bliver "flittigt brugt" – hvilket indikerer, at visse af dem anvendes som mere eller mindre permanent bolig.

Nogle nye klubhuse er under opførelse for de erstatningssummer, Ørestadsselskabet har udbetalt som kompensation for eksproprieringen af klubbernes tidligere arealer.

I forlængelse af selve havneområdet ligger et åbent stykke land – den gamle stejleplads. Denne blev tidligere benyttet til at tjære garnene, og faldefærdige rester af de gamle redskaber står stadig som historiske monumenter og forfalder i landskabet. Et par heste græsser på området.

Samlet ligger området i den absolutte periferi af Københavns havn, og selv orienterer de sig i højere grad mod Hvidovre og Køge. Dette blev forstærket med opførelsen af togbroen til Amager, da denne med sin gennemsejlingshøjde på 3 meter gør det umuligt for de fleste af fiskerne og lystsejlerne at gå mod nord igennem havnen. Kombinationen af områdets mangeartede brugere og ikke mindst fiskeriet giver området en særegen atmosfære. I fiskesæsonen (fra sensommer til midtvinter) er der liv på kajen

fra tidlig morgen. Og i sejlsæsonen (fra påske til efterårsferien) myldrer det med liv – ikke mindst i weekenderne.

Kommune- og lokalplaner

Lokalplan: Der er ingen lokalplan for området

Kommuneplan: I kommuneplanen er landområdet udlagt til *Fritidsformål m.m.* men med mulighed for erhvervsfiskeri fra havnen. På langt sigt ønsker man dog at byudvikle en del af landområdet. Endvidere ønskes en sti etableret langs havnearealerne. Stien skal være en del af de offentlige promenader, som skal anlægges langs med havnefronten i hele Københavns havn.

Visioner

På trods af kommuneplanens langsigtede mål, er der ingen umiddelbare planer for området. Ændringer på området kræver udarbejdelse af en lokalplan eller ændringer i den kommende kommuneplan. I Københavns Havns *Plan - Vision 2010* udpeges området som *bufferzone* – en betegnelse for et område, der er nødvendigt for adskillelsen mellem bolig og erhvervszoner.

På længere sigt er denne status ingen garanti mod anden udnyttelse, og beboerne selv føler sig ikke sikre på fremtiden. Vor informant mener således ikke, at området eksisterer om 10 år. Planer om at anlægge et større hotel på et nuværende vinaftapningsfirmas grund umiddelbart overfor området varsler svagt om fremtidige forandringer. Hotellet vil ingen umiddelbar indflydelse få på området andet end, at "så må vi se at gå i noget finere tøj!", som vor informant siger.

Som kulturmiljø betragtet

Som kulturmiljø betragtet udmærker området sig primært ved at fortælle historier om havnen som fiskeri- og lystbådehavn. Det rummer desuden store historiske, rekreative, landskabsmæssige og til dels arkitektoniske værdier.

Kulturmiljøet ved Bådehavnsgade er som nævnt et *levende* kulturmiljø, hvilket gør det nødvendigt at overveje en række spørgsmål, hvis man ønsker at bevare stedets karakteristika. Det er naturligvis ikke muligt at frede en menneskelig praksis - som eksempelvis ålefiskeriet - på samme måde som en bygning. En bygning kan fredes og dermed bevares så længe der er politisk vilje for fredningen, mens ålene kan være forsvundet i morgen. Med andre ord: der er et paradoks mellem det statiske aspekt ved bevaring og det dynamiske aspekt ved menneskelig praksis.

Hvorledes kan man sikre Bådehavnsgade som levende kulturmiljø, og dermed både søge at bevare den praksis, som udfolder sig i området nu, og samtidigt bevare muligheden for at denne praksis kan forandre sig?

En mulig vej kunne være at udpege og dernæst forsøge at sikre *kulturmiljøets eksistensbetingelser* - eksempelvis en ren Køge Bugt, vedtage mere fleksible krav til boligerne eller lovliggøre dem, afholde større vedligeholdelsesudgifter til havnefaciliteterne, undgå urimelige stigninger på vand- og landleje, bibeholde grunden på offentlige hænder osv.

Faren ved at blive *for* detaljeret i sikringen af levende kulturmiljøer, er naturligvis at man risikerer at forsøge at fastholde folk i en praksis, som de måske selv var på vej væk fra. Således kan klientellet i området være under forandring, de nyopførte huse kan være ved at ændre den æstetiske dagsorden, og fiskeriet kan være ved at dø ud med den nuværende generation. Dermed vil området blive noget kvalitativt andet. Det vil ikke længere fortælle den samme væsentlige historie, og dermed vil området miste sin betydning som kulturmiljø.

Område 2: Slusen (Amager)

Eksempel på et komplekst kulturmiljø som rummer både historiske og levende kvaliteter. Havnevæsenets sluseanlæg er i centrum - dets historie og skiftende betydning for fiskeriet, lystsejlerne, industrien og skibsfragten i og omkring havnen.

Beskrivelse

Det fysiske sluseanlæg er opført 1901-04 med Axel Erhardt Petersen og Vilh. Dahlerup som arkitekter. Selve slusen består af en granitsat spærredæmning med stigborde og en sluse for småskibe. Ved slusen opførtes tillige en mindre havn, en kraftstation samt en funktionærbolig, der fungerede som udkigspost, kontor og bolig for slusemester og mandskab (Planstyrelsen 1988 s. 60). I dag bor fire pensionerede havnefunktionærer i boligen. Hele anlægget er velbevaret. At være slusemester har tidligere været et betroet erhverv i Havnevæsenet, i dag uddanner Københavns Havn 11 frivillige fra de lokale bådeklubber til at passe slusen.

Selve sluseområdet udgøres af et geografisk afgrænset område klemmt inde mellem Sjællandsbroen, pumpestationen og vandet. På den sydlige side af sluseanlægget - ind mod Sjællandsbroen - er et enkelt havnebassin. Her ligger ca. 12 husbåde, som huser et halvt hundrede mennesker. Bådene er alle forholdsvis store og hovedparten er temmelig faldefærdige. Ejerne fik anvist pladsen her af Københavns Havn i forbindelse med frasalget af Kalvebod Brygge. Københavns Havn ejer vandarealerne, og der betales en månedlig afgift.

Nord for sluseanlægget har et par mindre bådforeninger etableret sig. Blandt andet bådforeningen Gør Det Selv.

På pladsen mellem husbådene og bådforeningerne, bag slusemesterboligen, er et mindre område med skure og containere. Her har et par småerhverv slået sig ned, blandt andet en stenhugger, en snedker og en hestevognsudlejer.

Den visuelle kontrast mellem dette klondike-område og Ericsson-hovedkvarterets imponerende glasfacade overfor er et flot billede på havnens alsidighed og rummelighed. For beboerne i området er det ikke mindst et manifest udtryk for at "pengemændene rykker nærmere".

Kommune- og lokalplaner

Lokalplan: Der er ingen lokalplan for området.

Kommuneplan: Området er dels udlagt til institutioner (slusen) og dels til tekniske anlæg (pumpestationen). Der er ingen nye planer for området.

Visioner

Områdets fysiske placering mellem den stærkt trafikerede Sjællandsbro, den om sommeren til tider ildelugtende spildevandsstation og kommunens motorcrossbane, samt det faktum at grunden er stærkt forurennet, medfører at fremtidsvisionerne for dette område er begrænsede. Det er således ikke inkluderet i nogle af de publicerede planer for havneområdet. Kun har man påtænkt, at husbådsmiljøet eventuelt skal rumme en form for værftsfaciliteter for husbåde.

Som kulturmiljø betragtet

Som kulturmiljø betragtet fortæller området flere væsentlige historier om Københavns havn. Slusen har sat rammerne for al skibstrafik syd om Amager og har dermed - nøjagtigt som byens broer - været et vigtigt strukturerende element for havnen og dens

Bådeklubberne i havnen har en væsentlig eksistensbetingelse i og med deres placering på marginale jorder. Bådeklubberne i sluseområdet ligger således på en giftgrund mellem vandet, Sjællandsbroen, en pumpestation og en kommunal motocrossbane.
Foto: Nicolai Carlberg 2000

praksis. Samtidig er Slusen hjemsted for husbåde såvel som småerhverv og bådeforeninger.

Områdets komplekse karakter gør slusen interessant som et område, hvor samspillet mellem de historiske aspekter og de levende aspekter ved ét og samme kulturmiljø kan studeres.

I et lidt andet perspektiv fortæller slusen også historier om ebbe og flod, om Danmarks placering som en prop i Østersøen, der gør Øresund til en geografisk flaskehals, og om lystfiskere, der drømmer om at fange de store havørreder, som søger at gyde i området, da fiskene tror slusen er et strømfyldt vandløb. Sammen med de levende og historiske kvaliteter udgør området således et unikt sted, med store formidlingsmæssige potentialer. Man kan således forestille sig en natur & teknik klasse fra folkeskolen, der med udbytte udnytter sluseområdets mangearterede natur- og kulturhistoriske kvaliteter. Formidlingen er med til at skabe bevidsthed om kulturmiljøet, en bevidsthed, som på længere sigt kan være medvirkende til at bevare det. Disse overvejelser antyder relevansen af følgende spørgsmål:

Er formidling et af de midler, der på lang sigt kan skabe øget bevidsthed om sluseområdets kvaliteter og dermed medvirke til bevaringen af det?

Område 3: Bådeforeningen Valby på Sluseholmen

Eksempel på et levende kulturmiljø, der i høj grad kommer i nærkontakt med udviklingen af Sydhavnen.

Beskrivelse

På Sluseholmen, som nabo til Ericsson ligger Bådeforeningen Valby. Foreningen har ca. 70 medlemmer men "altid plads til en til". Foreningen blev flyttet til deres nuværende placering under byggeriet af Ericsson i 1995. Foreningens klubhus er det gamle fra tiden før flytningen udvidet med en nyere tilbygning. Fra klubhuset starter rækken (ca. 100 meter) af små sammenbyggede skure, alle i stort set samme størrelse, men med individuelle præg og alle malet i samme svenskrøde farve. Mod havnefronten er der bygget en lang smal træmole på langs foran husene, hvortil bådene (alle mindre motorbåde) ligger fortøjet. Grundet strømmen fra slusen har Havnevæsenet sænket et par gamle betonbåde i hver ende af molen for at sikre roligt farvand. På landsiden

danner husene et fint lille gadeforløb, mens en del grej, både og materialer er opstillet på pladsen ved klubhuset.

Foreningen blev for nogle år siden besøgt af TV2 og fik i denne forbindelse en opfordring til at skabe en pæn facade. Opfordringen blev taget til efterretning, og klubben har via interne regler for konstruktion og vedligeholdelse fået skabt et unikt, sammenhængende og meget seværdigt havnemiljø.

Foreningen betaler land- og vandleje til Københavns Havn. Lejen er stærkt stigende. (Ca. 50 procent over to år).

Kommune- og lokalplaner

Lokalplan: Bådeforeningen Valbys vandarealer er i den nye lokalplan (nr. 310, 1999) udlagt til marina, landarealerne ligger i område 4, der er afsat til blandet erhverv, håndværk, serviceerhverv og boliger (30.000 til 35.000 m² boliger). Der skal udarbejdes supplerende lokalplan, før der kan opføres boliger. Herudover er det bestemt, at der skal være en offentlig tilgængelig promenade, der hvor bådeforeningen nu har oplagsplads.

Kommuneplan: I Kommuneplanen (som er ældre end lokalplanen) er området udlagt til boliger og serviceerhverv med supplerende mulighed for lettere industri etc.

Visioner

Området er inkluderet i det hollandske projekt for Sydhavnen. På trods af planlagte nybyggerier i foreningens umiddelbare nærhed, ser det ud som om bådeforeningen ønskes bevaret i en eller anden form,

Som kulturmiljø betragtet

Området udgør et levende kulturmiljø, som vidner om havnen som mulighed for fritidskultur. Hovedparten af brugerne er pensionister eller førtidspensionister. Det månedlige medlemskontingent ligger på mellem 100 og 150 kroner. Vore informanter påpegede uopfordret, at en lejestigning på land og vand, bare svarende til hvad man betaler i Christianshavns Kanal i dag, vil medføre at medlemskontingentet vil stige med 300-400 procent. Dette vil utvivlsomt føre til foreningens ophør i dens nuværende form.

Den tidligere industrihavn skabte disse marginale jorde eller upåagtede "mellemlum", hvor en bådeforening som denne har kunnet eksistere takket være de lave priser på

vand- og landleje. De pågående strukturforandringer vil mindske muligheden for eksistensen af disse mellemrum og dermed i værste tilfælde fratage en udsat social gruppe muligheden for at anvende havnen som et vigtigt led i deres fritidskultur.

Dermed rejser Valby Bådeforening et spørgsmål om, hvorledes sociale aspekter kan spille ind i udpegningen og bevaringen af kulturmiljøer.

Som kulturmiljø betragtet rummer området tre andre interessante aspekter. Aspekter som vi er stødt på i forskellig grad i andre tilsvarende miljøer.

1. For det første blev vi i samtalen med flere af vore informanter opmærksomme på, hvorledes de forskellige *flytninger* af miljøet gennem årene nærmest får betydning på samme måde som de menneskelige overgangsriter, dåb, konfirmation, bryllup osv.. Flytningerne bliver pejlemærker i beskrivelserne af dem selv og deres historie og dermed væsentlige for konstruktionen af områdets identitet. Ikke mindst klubhuset bliver symbol på kulturmiljøets "livsstadier", og ofte pryder fotografier af nedrivninger eller opførelser af tidligere klubhuse væggene i det nuværende, og måske er hele eller dele af det tidligere klubhus flyttet med til den nye lokalitet:

I hvor høj grad er denne stadige omskiftelighed nødvendig for, at miljøet fostrer den stædighed, der er påkrævet for at overleve "på kanten af havnen"?

2. For det andet blev vi klar over, at bådeforeningerne langt fra er indifferente, hvad angår omgivelsernes opfattelse af dem. Dette vidner de ovenfor nævnte facader om. Ligeledes udtrykte informanterne en stor grad af imødekommenhed i forhold til fremtidige krav, som de forudser vil opstå med opførelsen af boliger og serviceerhverv i deres umiddelbare nærhed. "Med turister i havnerundfart på vandsiden og nye fine boliger på landsiden, så må vi ændre både den facade og den facade – men hvis bare det stadig er os, som er ind imellem...". De udtrykte ønske om at få klar besked om kravene til dem, og påpegede samtidigt at kommunikationen med Københavns Havn kunne være bedre. Hvis grundejerne og de kommende tilflyttere har nogle ideer om havnen og hvordan den skal se ud, så er brugerne i dette tilfælde villige til at lytte og forandre sig med de midler, de har til rådighed. Men det kræver, at grundejerne og tilflytterne kan se det positive i at have brugerne boende og derfor er opmærksomme på dem og kommunikerer med dem omkring æstetik, offentlig adgang, støj osv.. Spørgsmålet er dog, hvorvidt disse forandringer kan finde sted uden at også "det imellem" facaderne

ændres radikalt. At svare på dette spørgsmål vil dog kræve en langt mere dybdegående undersøgelse.

I hvor høj grad kan de forskellige aktører med deres vidt forskellige opfattelser af hvad havnen er, og hvad den skal bruges til, mødes og indgå kompromiser, der sikrer at alle de involverede parter fortsat kan eksistere?

3. Et sidste og tredje aspekt, som vi blev opmærksomme på, var klubbens (eller det sociale aspekts) betydning for medlemmerne. Her er der langt fra tale om bådejere, som blot skal have en plads til deres båd et tilfældigt sted i havnen, men snarere om særdeles trofaste klubmedlemmer, som i tillæg har en lille båd. Dette miljø kan således kun flyttes såfremt, det forbliver samlet. Det er ikke muligt, som det er sket andre steder, at ekspropriere området og blot tilbyde bådejerne nye havnepladser rundt om i havnen. Et fint eksempel på dette aspekt er bådeforeningen Trekanten (Pumpehusvej 11), der tidligere lå - som alle andre bådeforeninger - med direkte adgang vandet. Da vandarealerne blev inddæmmet og fyldt op, ville det være oplagt at forvente, at bådejerne havde flyttet deres både til andre pladser i havnen, men nej, i dag ligger bådeforeningen stædigt med dens mange både, nyanlagte terrasse og fine redskabsskure et pænt stykke inde i landet. Det som umiddelbart tænkes at være eksistensbetingelser for en bådeforening, nemlig direkte adgang til vandet, viste sig *ikke* at være det. Dette understreger nødvendigheden af tilbundsgående kvalitative analyser af de enkelte kulturmiljøer.

Område 4: Pakhuse ved Grønlandske Handels Plads

Eksempel på et lille afgrænset historisk kulturmiljø, hvor det direkte samspil mellem forskellige bygningstyper og nærheden til vand er de primære elementer. Området fortæller en væsentlig historie om et dansk handelskompagni og dermed også om Danmark som kolonimagt.

Beskrivelse

For enden af Strandgade helt op mod Christiansholm ligger Grønlandske Handels Plads med seks forskellige typer af bygninger, opført i tiden fra 1760erne til starten af 1900tallet og med funktioner spændende fra administrationsbygning til pakhus. Bygningerne har alle tilhørt Grønlandske Handel, som helt op til 1950erne havde monopol

på handelen med Grønland. Her blev der bygget skibe til den nordatlantiske trafik, og her kom skibene ind med grønlandske men også færøske og islandske varer som eksempelvis tran, der blev opbevaret i store bakker i bakkehusene (1781 og 1861) eller skind, der blev pakket i skindpakhuset (1805-06, fredet) (Planstyrelsen 1988 s. 98-101). Grønlandske Handel eksisterer dog ikke mere, og de forskellige bygninger står enten tomme eller bliver brugt til kontorer eller udstillingslokaler. Et af kulturmiljøets store kvaliteter er sammenhængen med vand til tre sider og tillige den visuelle sammenhæng med materiale- og kedelhuset på Christiansholm. Som eneste skæmmende element ligger en større ny flad gulstensbygning nord for de gamle bygninger - den er dog ikke dominerende.

Kommune- og lokalplaner

Lokalplan: I lokalplanen (nr. 308) bestemmes det, at bebyggelser bortset fra mindre bygninger under én etage ikke kan foretages uden en supplerende lokalplan

Kommuneplan: Området er udlagt til boliger og serviceerhverv.

Visioner

Hele området over mod Christiansholm indgår i Henning Larsens projekt for Inderhavnen. Han har placeret en stor flad bygning på grunden, men hvorvidt bygningen vil ødelægge kulturmiljøet er et åbent spørgsmål. Hvad angår den visuelle sammenhæng med materiale- og kedelhuset på Christiansholm, så vil den med sikkerhed forsvinde, hvis de nuværende planer bliver gennemført, da bygningen hverken er bevaret i Henning Larsens eller Københavns Havns planer for Christiansholm.

Som kulturmiljø betragtet

Et historisk kulturmiljø som området ved Grønlandske Handels plads er grundlæggende anderledes end et levende kulturmiljø. Kulturmiljøet er for længst funktionstømt og tilført ny funktion bl.a. som kontorer og udstillingslokaler. Det er altså ikke den eksisterende praksis/ aktivitet, som er interessant men selve bygningerne og deres placering i "landskabet". Oplevelsen af Grønlandske Handels Plads som et kulturmiljø, må derfor bero på det visuelle indtryk af sammenhængen mellem pakhus, bakkehus, skindpakhushus etc. Dette er ikke ensbetydende med, at det er det visuelle indtryk, der kvalificerer stedet til at være et kulturmiljø. Kvalificeringen ligger i stedets historie men formidlingen af denne foregår i høj grad via det visuelle indtryk af stedets materielle elementer. Som kulturmiljø har stedet stor værdi, fordi det er så varieret. Der er mange forskellige bygninger i forhold til arkitektur og i forhold til funktion, og netop denne variation gør at stedet er et kulturmiljø, idet de forskellige bygninger tilføjer hver deres del til en fælles

historie. I modsætning hertil virker en stor del af havnen noget ensidig, hvad angår bevarede bygninger fra de mange kompagnier. Ofte er således kun selve pakhusene bevaret og restaureret. Det kunne være interessant at undersøge, om der findes lignende historiske kulturmiljøer andre steder i havnen.

Er der andre steder i Københavns havn, hvor flere forskellige typer af bygninger og anlæg fra handelskompagnerne er bevaret?

Område 5: B&W's industribygninger på Refshaleøen

Eksempel på et område, der måske kan defineres som et historisk kulturmiljø, men som er svært at afgrænse og bevare som en helhed. Området fortæller om havnen som rum for tung industri og om en virksomhed, der har været arbejdsplads for generationer af københavnere.

Beskrivelse

B&W's gamle bygninger og forladte produktionsanlæg fylder det meste af Refshaleøen - svejsehaller, skibsbygningshaller, dokker, kontorer, kantiner osv. Skibsværftet B&W etablerede sig i 1872 i området ganske kort tid efter, at Havnevæsenet havde inddæmmet og opfyldt Refshalegrunden, og fra da af blev der blot udvidet og udvidet. I dag er området præget af de mange nyere bygninger såsom de to 65 meter høje skibsbygningshaller, men ind mellem det nye findes stadig dele af B&W's første trelængede anlæg fra 1870'erne (Planstyrelsen 1988 s. 141-143).

Virksomheden, som i mange år var Danmarks vigtigste og mest innovative skibsværft, måtte i 1995 opgive at videreføre aktiviteterne, og nu står bygningerne enten tomme eller bliver brugt til forskellige aktiviteter såsom loppemarked, golf og put-and-take fiskeri.

Kommune- og lokalplaner

Lokalplan: Nr. 209, 1992 er udformet i forhold til skibsværftet, og er derfor ikke relevant i forhold til den fremtidige udnyttelse af området.

Kommuneplan: Området er udlagt til erhverv og havneformål.

Visioner

Refshaleøens Ejendomsselskab A/S, som ejer størstedelen af Refshaleøen, har i 1999 udgivet en helhedsplan for området, hvor det overordnet set foreslås, at området by-

byudvikles, så der skabes mulighed for boliger, kulturinstitutioner og serviceerhverv (Refshaleøens Ejendomsselskab A/S 1999). I forslaget er dokkerne foreslået bevaret ligesom den 124 meter lange Gl. Svejsehal (opført i to dele 1942 og 1946), der tænkes inkorporeret som en "livsnerve" i den nye bebyggelse. Enkelte andre bygninger ønsker man ligeledes at bevare, mens eksempelvis de monumentale skibsbygningshaller skal nedrives - dog først i fase 3, der tænkes gennemført efter år 2007. Helhedsplanen giver indtryk af, at B&W som historisk kulturmiljø vil ændres drastisk. Hvis området skal udnyttes til andet end skibsværft, er dette formodentligt uundgåeligt, men det virker trods alt som om, at man ønsker at bruge dele af det funktionstørmede anlæg med respekt for dets historie.

Det er dog et åbent spørgsmål, om det overhovedet vil være muligt at gennemføre helhedsplanen, hvis ikke der etableres en havnetunnel.

Som kulturmiljø betragtet

Som ved Grønlandske Handels Plads er der heller ikke her nogen praksis, der formidler områdets historie. Det er altså igen gennem det visuelle indtryk af bygningerne og landskabet, at historien skal opleves af betragteren. Men kan man overhovedet tale om B&W's industribygninger som værende et kulturmiljø? Kan man opleve området som en helhed, der fortæller om et af Danmarks største og mest innovative skibsværfter? Et bud kunne være ja, det kan man nu, hvor alle bygningerne står - men omvendt nej, det vil man nok ikke kunne, hvis området skal byudvikles, som der lægges op til i den ovenfor omtalte helhedsplan. Enkelte elementer såsom store haller eller gamle dokker vil stå tilbage som monumenter med en fortættet betydning, der gør dem til symboler over fortidens aktivitet. Det er dog ikke nemt at definere, hvor grænsen går mellem et kulturmiljø og løsrevne enkeltelementer. Altså hvor meget man kan ændre og fjerne i et kulturmiljø, før det ikke længere er et kulturmiljø men derimod et område med enkeltstående kulturhistoriske elementer af mere eller mindre monumental karakter.

B&W rejser dette spørgsmål om den nedre grænse for "helheden" i et kulturmiljø:

Er B&W at betragte som et historisk kulturmiljø eller som enkeltstående monumenter – og hvad vil svaret på dette spørgsmål være når visionerne for området realiseres?

Diskussionen om den nedre grænse aktualiserer også spørgsmålet om den øvre grænse for B&W som helhed betragtet. Kan man med kulturmiljøbegrebet også begribe (historiske) sammenhænge, der ikke rumligt lader sig afgrænse i visuelt sammen-

hængende områder, som miljøet ved Grønlandske Handels Plads kunne? Kan kulturmiljøbegrebet bruges til at begribe sammenhænge, der ikke er skarpt rumligt afgrænset men derimod går på kryds og tværs gennem byen - foreksempel relationerne mellem arbejdernes arbejdsplads (skibsværftet på Refshaleøen), deres boligområder (eksempelvis på Nørrebro) og deres fritidsområder (eksempelvis kolonihaver). Eller ligger det i ordet *miljø*, at et kulturmiljø skal være som en lille enklave afgrænset fra det omgivende samfund? Er de ovenfor omtalte sammenhænge og relationer så snarere kulturstrukturer eller aktivitetsfelter?

Hvordan afgrænses kulturmiljøer rent geografisk? Kan begrebet omfatte mere komplekse sammenhænge, som bl.a. er karakteristiske for den moderne storby, hvor produktion og reproduktion er geografisk adskilt?

Det er tillige værd at overveje og eksperimentere med, hvordan man formidler et område, hvor resterne af den historie man vil fortælle er geografisk spredt - hvor der altså ikke er en umiddelbar visuel sammenhæng som ved Grønlandske Handels Plads. Er det da nødvendigt med en form for skriftlig formidling, som kan binde elementerne sammen? Og er en sådan formidling egentlig ikke nødvendig i forbindelse med alle historiske kulturmiljøer?

Hvordan formidles og opleves et kulturmiljø som B&W, når der ikke er nogen direkte visuel sammenhæng?

Et sidste interessant aspekt ved dette område er den måde, hvorpå funktionstømte kulturmiljøer meget hurtigt fyldes med nye funktioner. På Refshaleøen bliver de enorme skibsbygningshaller brugt til indendørs golf, i en af dokkerne er der put-and-take fiskeri, i en bygning er der et stort loppemarked, og indtil for nylig har der været drive-in biograf i området. I den sammenhæng kunne det være interessant at undersøge, hvordan forskellige grupper forholder sig til, at de bruger en historisk/ bevaringsværdig bygning i et kulturmiljø. Er det på grund af prestige, at kanonbådsskurene på Holmen har kunnet udlejes? Er den gamle dok og skibsbygningshallerne på Refshaleøen primært interessante, fordi de er billige at bruge?

Et oplagt spørgsmål er således, hvad der sker når et kulturmiljø som B&W revitaliseres og fyldes med ny funktion. Og herunder hvordan forskellige brugere i området oplever kulturmiljøet.

Område 6: Lynetten og afmagnetiseringsstationen

Området ved Lynetten udgør et klart afgrænset historisk kulturmiljø, der fortæller om det militære aspekt ved Københavns havn.

Beskrivelse

Lynetten stammer som søfort fra 1767, hvor det blev bygget for at indgå i befæstningen af Københavns Rhed. Anlægget blev forstærket fra 1863-64, og efter 2. Verdenskrig blev Lynetten landfast i forbindelse med Refshaleøens udvidelse. Området rummer flere spændende bygninger såsom *Det gule langhus* opført omkring 1780, *Traverserne* i fæstningsvolden der er fredet, en kasernebygning fra 1930'erne og en afmagnetiseringsstation (Planstyrelsen 1988 s. 143-144). Sidstnævnte er blevet brugt til afmagnetisere flådens skibe, så de var bedre beskyttet mod målsøgende torpedoer, der kan registrere skibenes magnetisme.

Syd for Lynetten, der ejes af Staten, ligger Lynettehavnen og syd for denne et område, der ejes af Københavns Havn. Dette område bruges dels til egentlige havneformål (der er bl.a. benzinsiloer) dels som lystbådehavn og oplagsplads for ældre skibe. Selve Lynetten har for længst mistet sin militære betydning, og flere bygninger står tomme, mens havnebassinet og havnearealerne er fyldt med både - de fleste fra en bådehandler.

Kommune- og lokalplaner

Lokalplan: Ja (nr. 209, 1992), området fastlægges til rekreative formål med mulighed for at etablere museer og lignende.

Kommuneplan: Området udlægges til fritidsformål.

Visioner

I den ovenfor omtalte helhedsplan for Refshaleøen er områderne rundt om Lynettehavnen ikke inddraget, da de ikke er ejet af Refshaleøens Ejendomsselskab A/S. I helhedsplanen udtrykker selskabet alligevel interesse for at hele området inkorporeres i dets nuværende form.

Som kulturmiljø betragtet

Lynetten er primært et historisk kulturmiljø, der fortæller en både spændende og fascinerende historie om Københavns søforsvar og om flådens tilstedeværelse i havnen. Området rummer forskellig aktivitet, som på visse punkter får det til at ligne sluseområdet. I modsætning til sluseområdet bliver det historiske kulturmiljø dog ikke vedligeholdt - bl.a. bruges kasernebygningen ikke til noget. Hvis der ikke findes en tilfredsstillende funktion til bygningen, vil den forfalde yderligere og med tiden formentlig blive nedrevet.

Bliver den aktuelle plan om byudvikling af Refshaleøen aktualiseret, vil det måske være en idé at medtænke Lynetten som et kulturmiljø, der er attraktivt i forbindelse med promoveringen af det nye bolig- og erhvervsområde. Altså tænke ejendomsselskabets kommercielle interesser ind som en kraft, der kan virke for sikringen af området.

Kan Lynetten sammen med dele af B&W's produktionsanlæg bruges kommercielt som identitetsskabende elementer for et nyt boligområde?

Et levende kulturmiljø vil med sikkerhed blive forandret af en kommercialisering, men hvordan vil det forholde sig med historiske kulturmiljøer?

Vil en kommercialisering ændre på Lynetten som historisk kulturmiljø?

Område 7: Fiskerihavnen I Ydre Nordhavn

Fiskerihavnen i Ydre Nordhavn er et eksempel på et levende og velfungerende kulturmiljø. Et miljø der tydeligt fortæller om Københavns havn som fiskerihavn; men også om hvordan det er at flytte adresse som kulturmiljø.

Beskrivelse

Fiskerihavnen i Ydre Nordhavn er en nyanlagt erhvervs- og lystbådehavn beliggende på den nordligste tip af Københavns havn. Det omgivende område er primært præget af tungere havneindustri og ind imellem ligger større opfyldningsarealer ubenyttede hen. Det nye fisketorv (fiskeauktionen) er placeret på en af nabogrundene. Selve Fiskerihavnen består af forskellige større bygninger og kaj anlæg til fiskeriet samt et rektangulært område på ca. 100 x 350 meter omgivet og gennemskåret på tværs af min-

dre asfalterede veje. De næsten kvadratiske felter mellem vejene er bebygget med fiskernes træskure, alle forskellige af dato, størrelse og udseende.

Området er interessant i kulturmiljøssammenhæng, fordi det er opstået som følge af en organiseret udflytning af fiskerimiljøet i Skudehavnen. Københavns Havn havde i slutningen af 1980'erne brug for at benytte arealerne omkring Skudeløbet til nye formål, blandt andet støbning af bro- og tunnelelementer og besluttede derfor at finde en alternativ placering til erhvervsfiskerne. Københavns Havn anlagde således Fiskerihavnen og flyttede alle træskurene til den nye placering i Ydre Nordhavn og placerede dem i de ovenfor omtalte felter mellem de små asfaltveje. Til forskel fra Skudehavnen havde Københavns Havn her sørget for kloakering, elektricitet, asfaltering af vejene, gadebelysning med videre.

Kommune- og lokalplaner

Lokalplan: I lokalplan (nr. 244, 1996) fastlægges, at området skal bruges til havneformål og for område 2, hvor havnen ligger, kan der etableres fiskerihavn.

Kommuneplan: Området er udlagt til havneformål.

Visioner

Fiskerihavnen indgår i Københavns Havns *Plan - Vision 2010*, derved at de omkringliggende områder på sigt kan udbygges med boliger, institutioner og erhverv. Selve Fiskerihavnen er der ingen planer om at ændre.

Som kulturmiljø betragtet

Som kulturmiljø betragtet fortæller dette område først og fremmest historien om Københavns havn som fiskerihavn. Erhvervet er i centrum. Dernæst fortæller det historien om et helt kulturmiljø, som tre gange er blevet revet op ved rode og flyttet til en helt ny lokalitet.

Ved et besøg i området er det første man bemærker den kontrast, der er mellem det gennemregulerede og bevidst anlagte område og det uregulerede mylder af sære træskure, som er klemte inde på de fine kvadrater mellem asfaltvejene. Flere af skurene udbygges i øjeblikket til to etager, og i bredden er de på vej helt ud over kanten af vejene.

Som kulturmiljø betragtet rejser området derfor spørgsmålet:

Har det været muligt at flytte dette kulturmiljø tre gange, fordi dets eksistensbetingelser hver gang er blevet bevaret?

Måske indikerer den øjensynlige vækst i miljøet et positivt svar på dette spørgsmål. Dog er en nærmere kvalitativ analyse nødvendig for at afdække, **hvorledes** flytningen og den deraf følgende regulering af de fysiske dimensioner, lovgivning omkring anlæg og anvendelse af disse, samt generel offentlig bevågenhed har påvirket og eventuelt ændret kulturmiljøet.

I dette tilfælde levede kulturmiljøet tidligere et temmelig upåagtet liv i et ureguleret klondike-miljø i Skudehavnen. I forbindelse med flytningen søgte Københavns Havn at regulere den nye havneplads på bedst mulig vis efter gældende lovgivning. Det betyder at el- og VVS-installationerne nu skal godkendes, kloakeringen betales og vedligeholdes, også brandsikkerheden skal være i orden, hvorfor biler og materialer ikke må holde og spærre flugtvejene. Vi sætter ikke spørgsmålstegn ved de gode intentioner i lovgivningen, men det giver grund til at overveje følgende:

I hvilken grad er en marginal placering og ubemærketheden en del af eksistensbetingelserne for et kulturmiljø som Fiskerihavnen? Hvordan påvirkes et kulturmiljø som Fiskerihavnen når det gøres officielt og lovligt – og hvordan er kulturmiljøarbejdet et aktivt led i denne proces?

Emner

I det følgende beskrives *husbåde* og *broer* som to emner, der begge er karakteriseret ved, at de går på tværs af mange af de ovenfor beskrevne miljøer. Husbådene fordi de er placeret på flere af lokaliteterne, og samtidigt fordi de spiller en væsentlig rolle i diskussionen om fremtidens havn. Broerne fordi de akkurat som sluseanlægget har haft helt overordnet betydning for den praksis, som har udspillet sig i havnen.

Emne 1: Husbåde

Husbådene er et eksempel på et kontroversielt fænomen i havnen. Alle ønsker husbåde som en del af fremtidens "liv i havnen", men der er langt fra konsensus om, hvad en husbåd er.

Beskrivelse:

Husbåde dækker basalt set over det fænomen, at mennesker bor i både på vandet. Det er svært at sige noget præcist om fænomenets oprindelse, da der nok altid har boet folk i både ved havnen, men fra starten af 1970'erne opstod der et egentligt husbådsmiljø ved Kalvebod Brygge. Udbredelsen er fortsat forholdsvis begrænset specielt set i forhold til andre store europæiske havnebyer som Amsterdam og London. Rundt regnet er der pt. ca. 75 husbåde i havnen.. Husbåde nævnes ofte i diskussionen om udviklingen i havnen, og mange parter finder, at netop husbåde kunne blive et væsentlig bidrag til det fremtidige "liv i havnen".

Når man går tættere på fænomenet husbåde, viser det sig at dække over et ganske nuanceret felt. Disse nuancer er interessante i forhold til de forskellige aktører i havnen, fordi de husbådsejere, som i opfattelsen af fænomenet ligger tættest tilflytternes og forvalternes opfattelse, vil have den største chance for at præge den fremtidige udvikling af husbådsmiljøet i Københavns Havn.

I arbejdet med husbådene i havnen er vi stødt på følgende typer af husbådsejere:

Drømmeren

For drømmeren er det interessen for skibet som tæller. Drømmeren er sikker på, at det en dag skal bære ham rundt på verdenshavene. Det er derfor vigtigt, at skibet rent faktisk kan sejle. Viden om skibsbygning og sejlads er en forudsætning. Frihedstrangen er udtalt, og på spørgsmålet om hvad drømmeren vil gøre, hvis der en dag ikke er plads til hans skib i havnen, så svarer han promte, at han kaster fortøjningen og sejler langt, langt væk. Drømmeren bruger hver en skilling på skibet – og højst sandsynligt bliver det aldrig helt færdigt.

Slumstormeren

Slumstormeren er egentlig ligeglad med, om det er et skib, han bor på. For ham handler det om at bo alternativt udenfor samfundets rækkevidde. Et hus på Nokken eller på Christiania kunne ofte have været lige så godt. Slumstormeren skal absolut ikke ud at sejle. Kun hvis myndighederne begynder at true hans eksistens, kunne han finde på at sejle - men det kun lige ud midt i havneløbet for at sænke skibet der. Da han ingen penge ejer, bliver det myndighedernes problem at fjerne det, hvilket er temmelig bekosteligt og enhver havnemyndigheds skræk.

Den nye husbådsejer

Den nye husbådsejer skal heller ikke ud at sejle. Han ser mere pragmatisk på tingene og konkluderer, at det er både eksotisk og individuelt at bo på vandet. Han er glad for København og tænker ikke på muligheden for at sejle væk. Den nye husbådsejer har penge og køber derfor en ældre færge, pram eller lignende, hvorpå han hurtigt får bygget et hus – ofte ved hjælp af en arkitekt og håndværkere. Han får det lavet ordentligt og indpasser sig så vidt muligt efter myndighedernes krav. Den nye husbådsejer passer som aktør bedst ind kategorien af tilflyttere.

Generelt er husbådsejerne ikke organiserede med undtagelse af foreningen Skibbroen i Tømmergraven. Dog eksisterer der uformelle netværk og flere husbådsejere er medlemmer af foreningen Aktiv Havn.

Kommune- og lokalplaner

Ingen nuværende kommune- eller lokalplaner inkluderer husbåde.

Visioner

Ingen helhedsplaner udarbejdet af private grundejere rummer husbåde. Til gengæld har både Københavns Havns *Plan - Vision 2010* samt særligt det hollandske projekt for Sydhavnsområdet indtænkt husbåde som en del af den fremtidige havn. Teglholmen, Nøkken, Tømmergraven og Sluseområdet er således udpeget til husbådsområder. Hvad Sluseområdet angår tænkes her anlagt en form for værft til vedligeholdelse af husbåde.

Et særligt husbådsudvalg under Københavns Havn udarbejder pt. i samarbejde med By- og Boligministeriet, Danske Arkitekters Landsforening og Samvirkende Almennyttige Boligselskaber en åben arkitektkonkurrence for husbåde:

"For at fremme den rekreative fornyelse og forsøge at tilgodese nogle af de mange behov, ønsker Københavns Havn derfor at etablere et "lovligt" husbådmiljø."(udkast til arkitektkonkurrence 2000)

Visionen er primært at få området underlagt en fornuftig lovgivning særligt med henblik på kloakering, brandsikkerhed og vedligeholdelse. I den forbindelse ønskes husbådene underlagt byggereglementet for småhuse evt. med særlige tilføjelser. I det specifikke konkurrenceoplæg arbejdes med en form for standardiseret underdel (flydeponon) med individuelle overbygninger. Denne type husbåd er derfor ikke beregnet til at sejle ved egen kraft.

Som kulturmiljø betragtet

De eksisterende husbåde kan være relevante som kulturmiljø betragtet fordi de fortæller en historie, om dengang Københavns Havn var en erhvervshavn. I mellem de store områder med vekslende industri opstod små åndehuller, som var afsides og perifere trods placeringen midt i storbyen. Disse områder var ideelle til en alternativ boform på en gammel skude, slæbebåd, coaster eller anden form for beboeligt skib. Den afsides placering betød begrænset opmærksomhed, hvilket var væsentligt for et fænomen, som aldrig har været omfattet af nogen nævneværdig lovgivning. Beboerne har været ildsjæle, som ville leve med usikkerheden for at skabe deres eget fristed. Husbådslivet har på denne måde en form for selvgroet karakter - hvert enkelt fartøj er unikt og under stadig transformation. Som kulturmiljø udstråler de på en særegen måde en fortælling om en havn, hvor det uregulerede liv voksede frem

og fandt plads mellem industrierne i den tidligere erhvervshavn - en havn hvor der også var plads til skæve elementer.

Som kulturmiljø betragtet er der umiddelbart to mulige strategier for det videre arbejde med husbåde:

1. Enten betragtes husbådene generelt som det *at bo på vandet*, og dermed som et ganske løst struktureret miljø. Et fænomen som både har og for fremtiden vil præge særligt den sydlige del af havnen. Miljøet er under stærk forandring, men absolut ikke truet på nogen måde. Gamle husbåde vil forsvinde, og nye vil komme til.

2. På den anden side er det muligt at betragte fænomenet mere differentieret. I så fald må det enkelte område og i nogen grad de forskellige typer husbåde behandles for sig. Her er det oplagt, at husbåde som det ureglementerede ukrudt mellem fliserne er et miljø på vej ud af havnen. Det skyldes, at husbådsområderne i de nuværende visioner er tænkt som en del af den rekreative havn, hvor både boliger og serviceerhverv vil ligge i deres umiddelbare nærhed. Det perifere og alternative aspekt forsvinder dermed. I stedet stilles krav om lovlighed og æstetik. Husbådene skal ikke svine i havnen, større arbejder på bådene må foregå på et dertil indrettet værft, og i det hele taget må støjgener og uskønne opstillinger med byggematerialer og presenninger undgås. At leve op til disse krav er husbådenes fremtidige eksistensbetingelser.

Hermed bliver det tydeligt at særligt *drømmeren* og *slumstormeren* vil komme i konflikt med de fremtidige visioner. Der er ingen tvivl om at nogle af parterne vil søge at imødekomme hinanden. Således kan man forvente at Københavns Havn og kommunen vil lade de mest velfungerende husbådsmiljøer i fred trods mangler - deres relative lave antal taget i betragtning. Og ligeledes udtrykker flere af de nuværende husbådsmiljøer imødekommenhed overfor kravene fra forvaltere og tilflyttere. Husbådsforeningen Skibbroen har således anlagt blomsterkasser på kajen og er villige til at fjerne deres gamle udslidte redskabsskure og bygge nogle "pæne pavilloner", hvis dette bliver en betingelse for at benytte arealerne i Tømmergraven (som senest er prissat til 25 millioner kroner).

Vi kan konkludere, at hvis husbåde skal betragtes som kulturmiljøer, er det nødvendigt at differentiere. De nye husbåde vil i langt højere grad blive professionelt designet og lovliggjort under byggreglementet. De bliver officielle flydende boliger og indpasset i

den fremtidige havns æstetik. At der står "houseboats" på skitserne til fremtidens havn, betyder således ikke, at man bevarer det husbådmiljø vi kender. Tværtimod kan man forvente, at det eksisterende husbådmiljø vil blive ulovliggjort i samme takt, som de nye husbåde bliver en realitet.

Spørgsmålet er, om havnen også i fremtiden skal fortælle historien om det uofficielle liv på unikke husbåde i havnens mange ubeagtede "mellemrum". Og hvorvidt dette overhovedet er muligt. Mellemrummene i havnen bliver stadig færre og forvaltere og grundejere retter i stigende grad opmærksomheden mod husbådene. Skal det eksisterende husbådmiljø overleve i en eller anden grad bliver det under alle omstændigheder i samspil med havnens nye indbyggere. Et samspil som rummer åbenlyse konfliktpotentialer grundet parternes forskellige opfattelser af æstetik, økonomi og jura.

Den primære udfordring for et fortsat arbejde med husbåde som muligt kulturmiljø bliver derfor:

Hvordan er det muligt at samtænke de eksisterende husbådmiljøer med visionerne for fremtiden?

Husbådene som før lå upågtede mellem havnens industrier får nu naboer i form af boliger og serviceerhverv. Det nye naboskab vil efter al sandsynlighed føre til konflikter omkring emner som støj og æstetik. Foto: Nicolai Carlberg 2000

Emne 2:

Broer

Broerne er ligesom husbådene et omdiskuteret emne i havnen. Alle har en mening, og langt fra alle er enige - hvor tit skal broerne åbnes? Skal de overhovedet åbnes? Eller skal de bare svejses til?

Beskrivelse

Som med slusen er broerne strukturerende elementer for havnens aktivitet. Kan de ikke åbnes kan kun små skibe og motorbåde gå igennem havnen. Ønsket om en lukning kommer da heller ikke fra havnens brugere men primært fra Københavns Kommune. Det er brugerne af broernes vejbane, der ønsker dem svejset til.

De fleste aktører i havnen vil således argumentere for, at broerne fortsat skal kunne åbne. Brugere fordi det er en betingelse for, at deres både kan gå ud af havnen. Grundejerne fordi de derved vil få mulighed for at etablere marinaer, skaffe restaurationskibe, museumsskibe og få besøg af store sejlskibe - alt sammen tiltag, der vil kunne gøre havneområderne endnu mere attraktive og dermed øge grundenes økonomiske potentiale. Tilflytterne vil måske mene at broerne har herlighedsværdi og måske får de endda selv en båd, der skal ud i weekenden. Kun forvalterne er splittede alt efter, om de repræsenterer havnens eller bilisternes interesser.

Som Kulturmiljø betraget...

Broerne udgør ikke et kulturmiljø, men de er dels en eksistensbetingelse for mange af havnens brugere, dels er de markante markører af havnens historie. Der er således argumenter grundet i nutidige såvel som historiske omstændigheder for at sikre, at broerne også i fremtiden er funktionsdygtige.

Supplerende områder

De givne rammer for pilotprojektet har sat grænser for antallet af ovenfor beskrevne kulturmiljøer. Nedenfor har vi derfor kort oplyst en række kulturmiljøer, som ligeledes rummer væsentlige historier om havnens forskellige aspekter. Områderne påpeger dermed det store potentiale og den mulige bredde i et uddybende projekt.

Supplerende område 1:

Kajerne ved Islands Brygge

Kort beskrivelse

Ved kajerne syd for Sojakagefabrikken er der, som et af de eneste steder i Sydhavnen og Inderhavnen bevaret de markante og typiske oplagspladser med afskærmningsvægge af træ og beton. Afskærmningsvæggene udgør ikke i sig selv et kulturmiljø, men det gør de muligvis i sammenhæng med de tilbageværende industribygninger. Under alle omstændigheder udgør afskærmningsvæggene markante (men dog noget forfaldne) elementer, der formidler havnen som industrihavn.

Supplerende område 2:

Christianshavn

Kort beskrivelse

Christianshavn er en markant og kendt del af Københavns Havn. Området kan karakteriseres som et levende kulturmiljø med historiske kvaliteter. Der ligger gamle havneværtshuse, alskens forskellige skibe, gamle pakhuse, nye huse og nye caféer. Området har en speciel atmosfære og i diskussionen om liv i havnen kunne det være interessant at undersøge hvilke elementer, der giver området dets karakter. Er det den historiske tradition? Skibene? Værtshusene? Den differentierede beboersammensætning? I forlængelse heraf ville det også være interessant at undersøge, hvorvidt Christianshavn er ved at ændre sig pga. "beboerprofilen" i de nye bebyggelser på B&W grunden - er livet på Christianshavn ved at blive mere pænt?

Supplerende område 3:

Holmen

Kort beskrivelse

Holmen er uden tvivl det mest omtalte og omdiskuterede område i havnen. Det er et unikt historisk kulturmiljø med store arkitektoniske og kulturhistoriske værdier. Flåden forlod store del af området for omkring 10 år siden og frigjorde derved området til byudvikling. Siden er områdets mange bygninger primært blevet ombygget til skoler for flere forskellige videregående uddannelser, og senest er en række nye andels- og ejerboliger blevet opført, ligesom flere og flere erhverv og serveringssteder finder vej til området.

Holmen er som kulturmiljø *det* centrale område, når det militærhistoriske aspekt ved havnen skal formidles. De seneste år har ændret området voldsomt - bygninger er revet ned, og andre er blevet skæmmet. Alligevel kan der ikke være tvivl om, at området stadig er et af Københavns mest ekstraordinære kulturmiljøer.

Supplerende område 4:

Nordhavnen

Kort beskrivelse

Nordhavnen vil sammen med Prøvestenen blive Københavns fremtidige erhvervs-havn. Området rummer dog flere seværdige bygninger, og det vil være oplagt at undersøge, om pakhuse, lagerskure etc. indgår i interessante kulturmiljøer, der fortæller om havnen som erhvervshavn i fortid og nutid

Hvad skal vandet bruges til? I modsætning til havnens/ vandets oprindelige funktion som infrastruktur, så er vandet for den havn, der vokser frem nu, primært en spejldam for moderne arkitektur. Foto: Nicolai Carlberg 2000

Københavns havn - visionernes sted

Københavns havn er i rivende udvikling. Visionerne er mange, hvilket blandt andet giver sig udtryk i arkitektkonkurrencer, helhedsplaner, nye kontorhuse og en offentlig debat om havnen som Københavns nye byrum.

Blandt disse visioner er dette pilotprojekt blevet igangsat af Kulturmiljørådet for Københavns og Frederiksberg Kommuner for at få beskrevet en række af de kulturmiljøer, som i og med at de findes i havnen, berøres af forandringsprocessen.

De enkelte beskrivelser er fulgt op af en række problemstillinger og spørgsmål, som er dukket op i forbindelse med udarbejdelsen af beskrivelserne – tilsammen kan beskrivelserne og problemstillingerne samles til følgende perspektiver for et opfølgende projekt:

- Indledningsvist må man diskutere den liste over aspekter ved havnen og dens historie, som er udgangspunktet for udpegningen af relevante miljøer i dette projekt - *hvilke* historier er det, man vil fortælle gennem kulturmiljøerne?
- Det vil dernæst være oplagt at gennemgå havnen systematisk for at finde områder, der kan anskues som kulturmiljøer i forhold til de udpegede aspekter.
- I forhold til de beskrevne kulturmiljøer kan man diskutere en række af de problemstillinger, der er blevet præsenteret i dette pilotprojekt.
 - Dette vil overordnet sige: I forbindelse med de *levende* kulturmiljøer, kan man da overhovedet *bevare* noget *foranderligt*? Er det måske muligt ved at sikre kulturmiljøernes eksistensbetingelser? Og er det overhovedet muligt, hvis kulturmiljøerne har deres afgørende eksistensbetingelse i at være marginale og uofficielle? Den pågående forandringsproces og til en vis grad også en eventuel bevaringsindsats ændrer jo i høj grad områderne til det modsatte: centrale og officielle.
 - For de historiske kulturmiljøer i havnen er der spørgsmål såsom: Hvor går grænserne for *helheden* i et historisk kulturmiljø? Hvor meget af et kulturmiljøes helhed skal bevares, for at det fortsat har udsagnskraft som et kulturmiljø? Og hvordan *opleves* et historisk kulturmiljø af folk generelt og af eventuelle brugere i særdeleshed? Hvordan spiller formidling en rolle for de historiske kulturmiljøer?

- Diskussionen af disse spørgsmål vil få en solid baggrund, hvis der foretages en grundigere undersøgelse af den holdningsmæssige kontekst, som ethvert kulturmiljø er en del af. Dette kan gøres ved at supplere de interviews, der i forbindelse med dette pilotprojekt er blevet foretaget, med en række interviews af flere forskellige aktører. Primært vil det være a) beslutningstagerne i Københavns Havn og Københavns Kommune, b) personer som repræsenterer de firmaer, der finder havnen attraktiv, c) de personer der arbejder i de nye kontorhuse ved havnen, d) de personer som flytter til havnen for at bo, e) de personer der bruger havnen nu, og som har gjort det fra før havnen skiftede status. Dette vil give et mere udførligt billede af de mange forskellige og divergerende betydninger havnen tillægges, og det vil gøre det muligt, at forholde sig til om de forskellige grupper kan eksistere i symbiose, eller om de uundgåeligt vil komme i konflikt.

Samlet vil det blive muligt, at blande sig i diskussionen om havnens fremtid ved at formulere en *vision*, der påviser de kvaliteter, havnens kulturmiljøer kan tilføre fremtidens havn. En vision der byder forandring velkommen, men som samtidig inkorporerer de eksisterende bevaringsværdige kulturmiljøer, der er med til at sikre en alsidig havn med mange former for liv. En vision som kan øge vor forståelse for byens historie og mangfoldighed, og af relationerne mellem havnen og byen, dens borgere og nationen.

Kilder og litteratur

Bent Zinglensen 1977: *Københavns Havne. Fortid og nutid.* Samlerens Forlag.

ISBN: 87-568-0422-9

Københavns Havn 1999: *Plan - Vision 2010: Status og visioner, Københavns Havn november '99.*

Københavns Kommune 1997:

Københavns Kommuneplan 1997.

Peter Olesen 1992: *København ved havnen.* Gyldendal. ISBN: 87-00-13316-7

Planstyrelsen 1988 *Bygninger og anlæg i Københavns Havn.* Miljøministeriet. I

ISBN: 87503-7373-0

Refshaleøens Ejendomsselskab A/S 1999:

Helhedsplan for Refshaleøen.

Endvidere tidsskriftet *Aktiv Havn*, nr. 1 og 2, 2000, samt diverse avisartikler.

Relevante lokalplaner

Interviews/ samtaler med:

4/11, Michael Nielsen, Formand for bådeklubben *Gør Det Selv* ved Slusen.

13/12, Lars Nielsen, Formand for Foreningen *Aktiv Havn*

17/12, Bent Jensen fra *Bådeklubben Enigheden* ved Fiskerihavnen/ Bådehavnsgade.

17/12, Bestyrelsen fra *Bådeklubben Valby* på Sluseholmen.

18/12, Laust Nørgaard Pedersen, bådebygger og husbådsejer.